

Людмила Ляпіна, к. політ. н.
*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили, Україна*

ПРОБЛЕМА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІОГУМАНІТАРНОМУ ДИСКУРСІ

Liudmyla Liapina, PhD in Political Science
Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine

THE PROBLEM OF MULTICULTURALISM IN THE UKRAINIAN SOCIAL AND HUMANITARIAN DISCOURSE

The article systematizes and summarizes the main approaches to the essence and content of multiculturalism, which exist in the domestic socio-humanitarian discourse. Several theoretical problems that are facing Ukrainian researchers are highlighted. They are trying to comprehend possible "pros" and "cons" of a multicultural project, namely: the multiplicity of the interpretation of the concept of "multiculturalism," where there are two positions: the identification of multiculturalism with cultural pluralism and the understanding of the latter as an ideological and practical complex; identification of the main characteristics of multiculturalism; theoretical analysis or "hard", or "integral" models of multiculturalism; understanding of the value of multiculturalism as a strategy for the national development of the Ukrainian state at the present stage.

Keywords: multiculturalism, social and humanitarian discourse, integrative multiculturalism, culture.

Вступ. Однією з головних тенденцій розвитку сучасної цивілізації стало визнання її культурного різноманіття, розуміння необхідності діалогу різних культур і світоглядів. Глобальний світ, який опинився перед обличчям принципово нових викликів, все глибше занурюється у ситуацію, коли наростають суперечності та невизначеність. У центр уваги все частіше потрапляють питання адаптації, акультурації, інтеграції, з одного боку, та диференціації, етнокультурного розширення, етнізації соціальних відносин, міжетнічної напруженості, з іншого. У цьому зв'язку перед суспільством постають проблеми пошуку компромісу між етнокультурними групами в умовах множинності культур заради збереження цілісності мультикультурних суспільств. Все це обумовлює актуальність та необхідність наукового дискурсу щодо переосмислення ролі, значення та перспектив мультикультуралізму у контексті глобалізованого світу. Соціологічна рефлексія концепції мультикультуралізму актуалізується також необхідністю пошуку нових векторів розвитку сучасного світу в умовах глобалізації, виробленню оптимальних моделей міжкультурного співжиття та співіснування, що відповідають імперативам та викликам сучасності.

Дискурс мультикультуралізму ведеться уже майже півстоліття й увесь цей час супроводжується жорсткою полемікою. В останні роки, особливо після гучних заяв у 2010-2011-х роках лідерів провідних європейських держав про те, що політика мультикультуралізму провалилася, концепція мультикультуралізму зазнала нищівної критики. Проте, це не зменшило інтересу вчених та політиків до даного явища. Мультикультуралістський дискурс усе ще звучить й у європейському мейнстрімі, й у медійному просторі, й у наукових розвідках. Його прибічники, на протипагу критикам, визнають лише кризу методів та форм здійснення мультикультуралістського проекту, а зовсім не неспроможність. досвіду. Й їх аргументи на захист мультикультуралізму полягають у наступному. По-перше, мультикультуралізм народився у рамках західної демократії, спирається на базові принципи й цінності ліберального суспільства: рівність, свободу, верховенство закону, толерантність, політкоректність, відмова від яких

у видимій перспективі є неможливою¹. По-друге, реальність мультикультуралізму як факту багатокультурності стала беззаперечним фактом, до того ж у таких масштабах, на які, як зазначає італійський філософ У. Еко, Захід ніколи не очікував². Адже культурно інтегрувати постійно зростаючі мільйонні потоки мігрантів об'єктивно дуже складно, якщо взагалі можливо. І у цьому смислі альтернативи мультикультуралізму немає. По-третє, у кожній державі практика мультикультуралізму має свою специфіку. І ключовий чинник полягає у тому, що ситуації дуже різняться від країни до країни і навіть від міста до міста³. Тому питання полягає лише у виборі оптимальної моделі.

Проблема мультикультуралізму є надзвичайно гострою й для сучасної України у контексті дискусій про співвідношення минулого, сучасного та пріоритетів майбутнього, полікультурності суспільства, взаємозв'язку між потребою актуалізації культурних традицій і модернізації усіх сфер суспільно-політичного життя, євроінтеграції та викликів глобалізації, потреби зміни екологічної парадигми буття суспільства, взаємоузгодження різновекторних ціннісних орієнтацій населення держави, подолання синдрому "розколотого суспільства".

Аналіз досліджень та публікацій. Активні дослідження проблеми мультикультуралізму у зарубіжних соціальних науках почалися наприкінці ХХ століття. "Батьками-засновниками" теорії мультикультуралізму прийнято вважати І. Берліна та Г. Маркузе, у той же час важливу роль у її становленні відіграла й теорія справедливості Дж. Ролза, який доповнив класичну модель лібералізму вимогами справедливості. Подальшим розвитком теорії мультикультуралізму у своїх працях займалися такі зарубіжні вчені, як З. Бауман, Р. Бернстайн, С. Бенхабіб, А. Борисов, М. В`євіорка, Н. Глейзер, Е. Гідденс, Л. Дробіжева, У. Кимліка, Р. Ле Коадик, Ч. Кукатас, О. Куроп`ятник, А. Ліпкін, В. Малахов, Л. Нізамова, Е. Паін, Б. Парекх, Ч. Тейлор, Г. Терборн, В. Тишков, М. Тлостанова, М. Уолцер, Ю. Габермас та ін. Практично в усіх дослідженнях, які присвячені проблематиці мультикультуралізму, відмічається складність його дискурсу, оскільки інтерпретація даного феномену коливається у межах абсолютно протилежних позицій: від сприйняття мультикультуралізму як стратегії, що спрямована на збереження культурних відмінностей, до трактування його як нової форми расизму.

У вітчизняному соціогуманітарному дискурсі проблема мультикультуралізму стала актуальною в останні десять – п'ятнадцять років. Одним з перших поштовхів для такого дискурсу став вихід у світ у 2001 році книги канадського дослідника Вілла Кимліки "Лібералізм і права меншин"⁴. Головний постулат, що звучить у даному виданні, полягає у наступному: сучасні негаразди та етнокультурні конфлікти у процесі побудови держави-нації не можуть бути вирішені на давно усталеній базі ліберальних принципів, тому потрібно доповнити традиційні принципи прав людини теорією прав меншин. Тобто вчений відстоює "жорсткий" варіант мультикультуралізму, суть якого полягає у тому, що мультикультурна держава повинна дотримуватися групової диференціації прав і забезпечувати культурним меншинам особливий захист⁵.

Ще одним теоретичним підґрунтям для українського наукового дискурсу мультикультуралізму слугувало видання у 2004 році у перекладі українською англomовного твору відомого канадського соціального філософа Чарльза Тейлора "Мультикультуралізм і "політика визнання"⁶, де, постаючи прибічником концепції компромісного мультикультуралізму, автор поєднує поняття "визнання" з поняттям "мультикультуралізм" на тій підставі, що визнання самобутніх культурних особливостей різних людей можливо лише у суспільствах, що культивують полікультурні цінності. Дослідник вважає, що таке визнання є новою людською потребою і допускає, що всі члени сучасних суспільств очікують визнання⁷.

¹ Карпов, Г. (2018) Великобританія: демографія против мігрантов и мультикультуралізма. *GEOPOLITICS.BY* <<http://geopolitics.by/analytics/velikobritaniya-demografiya-protiv-migrantov-i-multikulturalizma>> (2018, травень, 20).

² Еко, У. (2002). *Хаос: возвращение Средневековья. Диалоги о Европе*. Москва: Весь мир, 91.

³ Тейлор, Ч. (2013). У розмаїтті мультикультурного контексту – майбутнє України. *ZN.UA* <<http://gazeta.dt.ua/socium/charlz-teylor-u-rozmayitti-multikulturalnogo-kontekstu-maybutnye-ukrayini-.html>> (2018, май, 20).

⁴ Кимлічка, В. (2001). *Лібералізм і права меншин*. Харків: Центр Освітніх Ініціатив, 176.

⁵ Ляпіна, Л.А. (2014). Концепція мультикультуралізму Вілла Кимліки. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія "Соціологічні дослідження: методологія, теорія, методи*, 1122, 33, 24.

⁶ Тейлор, Ч. (2004). *Мультикультуралізм і "політика визнання"*. Київ: Альтерпрес.

⁷ Ляпіна, Л.А. (2015). Мультикультуралізм як визнання: соціологічна концепція Чарльза Тейлора. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Соціологія та політичні науки*. 20, 2 (23), 31-32.

Як результат обговорення зазначеної праці у 2005 році вийшла одна з перших в Україні колективна монографія "Концепція мультикультуралізму" за редакцією кандидата філософських наук О.Є. Гомілка¹, де українські соціальні теоретики у контексті аналізу теоретичної спадщини Ч. Тейлора намагалися осмислити феномен мультикультуралізму. Тут, зокрема, М.В. Поповичем були виявлені витоки мультикультуралізму, М.Д. Култаєва розглянула мультикультуралізм та його альтернативи, В.П. Козловський проаналізував мультикультуралізм як вимір нового нігілізму у контексті "кінця історії", С.В. Дрожжина досліджувала мультикультуралізм як концептуальну модель розуміння сучасного соціуму, у свою чергу, О.А. Ярошем були простежені межі толерантності у контексті мультикультуралізму тощо.

Сьогодні в українському соціогуманітарному дискурсі існує значний плюралізм у класифікації мультикультуралізму та визначенні його змісту. Такі вітчизняні дослідники, як А. Бандурка, Є. Бистрицький, Д. Вовк, Н. Висоцька, В. Горський, С. Дрожжина, О. Калакура, В. Козловський, А. Колодій, С. Кримський, М. Култаєва, Т. Литвин, С. Остапенко, М. Попович, С. Пролєєв, М. Ручка, М. Шульга, О. Ярош, К. Яценко та інші вчені вже сформували певні підходи до розуміння теорії і практики мультикультуралізму, проте, як відмічає А. Колодій, поки що ми не маємо системних досліджень з цього питання, а трактування його політиками та навколо-політичними аналітиками залишаються переважно на публіцистичному рівні². Має місце і процес "дроблення" як наукових зусиль, так і проблематики дослідження. Як правило, більшість науковців торкаються окремих аспектів цього суспільно-політичного явища чи соціального феномену (етичні, мовні проблеми, місце в освітньо-виховній діяльності тощо) і мало хто займається комплексним дослідженням мультикультуралізму. Відтак, метою даної статті є систематизація та узагальнення підходів, що існують у сучасному соціогуманітарному дискурсі мультикультуралізму.

Виклад основного матеріалу. Серед теоретичних проблем, які постають перед вітчизняними дослідниками – соціологами, філософами, політологами, культурологами – в їх спробах осмислити можливі "про" та "контра" мультикультурального проекту, можна виокремити як найбільш значущі наступні.

Перше. Це множинність трактування поняття "мультикультуралізм". Аналіз літератури з вищезазначеної проблеми свідчить, що у соціогуманітарній науці досі відсутнє єдине, загальновизнане розуміння даного поняття. Розмаїтість інтерпретацій мультикультуралізму пояснюється тим, що даний феномен перебуває в епіцентрі різних теоретико-методологічних підходів щодо осмислення питань взаємодії культур³. Багатовимірність соціокультурної реальності не може не позначатися на розумінні сутності мультикультуралізму, що має своїм наслідком досить неоднозначне його змістовне визначення. Як справедливо відзначає М. Тлостанова, "поняття мультикультуралізму стало сьогодні "гумовим" терміном, яке уособлює низку, як правило, суперечливих тенденцій і явищ, оскільки кожен із дослідників, звертаючись до вивчення цього феномену, вкладає в нього, по суті, свій зміст"⁴.

У вітчизняному соціогуманітарному дискурсі сутності мультикультуралізму можна виділити, зокрема, два основних підходи. З одного боку, досліджувана категорія ототожнюється з багатокультурністю, тобто мультикультуралізм трактується як демографічно-описове явище, що констатує наявність у суспільстві чи державі етнічно або расово різноманітних суб'єктів⁵. Саме такий підхід дозволяє відомому соціологу М. Шульзі стверджувати, що в "нашій країні мультикультуралізм існує вже сотні років"⁶, і вбачати в останньому "механізм" стабілізації суспільства, розвиток його багатоманітності на основі рівності прав національної більшості та

¹ Висоцька, Н.О. (2005). *Концепція мультикультуралізму*. Київ: Стилос.

² Колодій, А. (2011). Доктрина мультикультуралізму: перспективи модифікації у нових державах із неконсолідованими націями. *Науковий вісник Демократичне врядування* (8) <http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik8/fail/Kolodij.pdf> (2018, червень, 10).

³ Недюха, М. П., Жарков В.О. (2015) *Мультикультуралізм як поняття сучасної соціогуманітарної науки*. Київ Арт-технологія, 8.

⁴ Тлостанова, М.В. (2003) Эра Агасфера, или Как сделать читателей менее счастливыми. *Иностранная литература*, 1, 238.

⁵ Висоцька, Н. (2008). Концепція мультикультуралізму і питання естетики. *Питання літературознавства*, 7, 111.

⁶ Шульга, М. (2012). Деякі питання українського мультикультуралізму. *Українське суспільство 1992-2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг*. Київ: Інститут соціології НАН України, 26.

культурних меншин. Представником даного підходу постає й М. Култаєва, яка зазначає, що ідея мультикультуралізму тісно пов'язана з ідеєю і дійсністю мультикультурного суспільства¹.

З іншого боку, мультикультуралізм здебільшого розуміється як "величезний за змістовим наповненням ідеологічно-практичний комплекс, що складається як з об'єктивних явищ, так і з суб'єктивних тлумачень"². Таке трактування знаходимо, зокрема, у роботах української дослідниці С. Дрожжиної, яка характеризує мультикультуралізм як "стан, процеси, погляди, політику культурно неоднорідного суспільства, орієнтованих на свободу вираження культурного досвіду, визнання культурного різноманіття; культурний, політичний, ідеологічний, релігійний плюралізм, визнання прав меншин як на суспільному, так і на державному рівні"³. Відповідно, мультикультуралізм інтерпретується вченою не лише як терпимість щодо культурного різноманіття, а й як вимога законодавчого визнання прав расових, релігійних та культурних груп.

Тотожне тлумачення мультикультуралізму наводить й політолог А. Колодій. У статті "Американська доктрина мультикультуралізму і етнонаціональний розвиток України" дослідниця трактує мультикультуралізм як принцип етнонаціональної, освітньої, культурної політики, яка визнає і підтримує право громадян зберігати, розвивати та захищати усіма законними методами свої (етно)культурні особливості, а державу зобов'язує підтримувати такі зусилля громадян⁴.

Окремо можна виділити узагальнений (або комплексний) підхід до мультикультуралізму Н. Висоцької, яка основні дефініції цього явища згрупує у своєрідні кластери і пропонує розглядати мультикультуралізм як: демографічно-описовий, який констатує наявність у суспільстві чи державі етнічно або расово різноманітних сегментів; програмно-політичний, призначенням якого є реагування на етнічне на рівні програм політичних партій, окремих політичних ініціатив, ідеологічно-нормативний – як гасло чи модель політичної активності – ґрунтується на соціологічних, етико-філософських, політико-правових ідеях щодо місця соціальних груп з культурно відмінними ідентичностями у суспільстві; соціально-трансформативний, що спрямований на викорінення расизму, сексизму, гомофобії тощо, утвердження рівності для всіх груп суспільства; історичний, що наголошує на важливості вивчення, розуміння та включення в життєдіяльність суспільства якомога більшої кількості культур та їх взаємодії на засадах толерантності та досягнення взаєморозуміння⁵.

Друге. У вітчизняному соціогуманітарному дискурсі мультикультуралізму знаходимо також спроби виокремлення його основних характеристик. Так, наприклад, С. Бондарук до найголовніших рис мультикультуралізму відносить наступні: наявність у суспільстві мовного чи етнокультурного плюралізму як загальносуспільної норми;; відкритість культури для сприйняття впливів з боку інших культур та взаємообміну з ними як інакшими культурами; розпад монолітних соціокультурних (у тому числі етнічних, релігійних) структур, подолання можливих бар'єрів, передусім, ізоляції та самоізоляції, головним чином під впливом нових технологій зв'язку та телекомунікацій; наявність на території держави постійно мігруючого населення (кочового тощо), яке утворює окремі спільноти з власною побутовою, світоглядною, мовною та культурною специфікою; подільність держави на окремі регіони, що постають як географічні, історичні, культурні, економічні чи політичні цілісності (так званий територіальний плюралізм); присутність у традиційному компоненті культури різноманітних "нашарувань" як своєрідних наслідків спонтанних чи примусових впливів з боку інших культур і цивілізацій у частині мови, звичаїв, способів господарювання, історії, філософії, побуту, військової справи тощо; наявність зафіксованих у громадській свідомості наслідків взаємодії народу з представниками інших народів упродовж власної історії (до останніх можна віднести: явища емпатії (співпереживання), стереотипи поведінки, ставлення, оціночні судження, різні форми упередженості аж до ксенофобії чи

¹ Висоцька, Н.О. (2005). *Концепція мультикультуралізму*. Київ: Стилос, 30.

² Висоцька, Н. (2009). Концепція мультикультуралізму і питання естетики. *Питання літературознавства: науковий збірник*, 77, 110.

³ Дрожжина, С.В. (2009). Теоретичні аспекти мультикультуралізму. *Publishing house Education and Science* <http://www.rusnauka.com/4_SND_2009/Economics/40530.doc.htm>

⁴ Колодій, А. (2008). Американська доктрина мультикультуралізму і етнонаціональний розвиток України. *Агора. Україна і США: взаємодія у галузі політики, економіки, культури і науки*, 6, 14.

⁵ Висоцька, Н. (2009). Концепція мультикультуралізму і питання естетики. *Питання літературознавства: науковий збірник*, 77, 111-112.

комплексів, що склалися історично); наявність світоглядного, у тому числі й релігійного плюралізму, віротерпимості тощо¹.

У свою чергу, на думку української дослідниці А. Гордієнко, в основі мультикультуралізму закладено три основоположних принципи: визнання державою культурного плюралізму як важливої характеристики громадянського суспільства; усунення перешкод, які заважають соціалізації маргінальних культурних груп та підтримка відтворення й розвитку різноманітних культур².

Третє. Ще одним напрямком у вітчизняному соціогуманітарному дискурсі мультикультуралізму є теоретичний аналіз його моделей. Зокрема, С. Дрожжина та Ю. Савельєв постають прихильниками "жорсткого" мультикультуралізму. Українські науковці вважають, що суспільство може бути мультикультурним лише за умови забезпечення державою рівних прав та свобод для представників усіх груп. А. Колодій, беручи до уваги недосяжність етнокультурної асиміляції з внутрішніх причин та її небажаність з глобальних і суто гуманістичних міркувань, пропонує розглядати модель "інтегрального мультикультуралізму" як найприйнятнішу для етнокультурної політики в Україні. Ця позиція обґрунтовується тим, що такий мультикультуралізм "згладжує суперечності і сприяє порозумінню, визнає актуальність для молодих національних держав перевіреного принципу: одна держава – одна домінуюча соціетальна культура", а відтак він може бути прийнятний як "орієнтир етнополітики для посткомуністичних суспільств, у тому числі й України, які змушені поєднувати завдання модерної і постмодерної епох"³. Власне, запропонована А. Колодій модель вимагає від членів мультикультурного суспільства заявити про себе внесками у побудову спільного блага.

І, нарешті, ще одним цікавим моментом у соціокультурному дискурсі мультикультуралізму є розуміння цінності останнього як стратегії національного розвитку України. Як влучно зазначає український дослідник Д. Вовк, в Україні мультикультуралізм "розглядається як ускладнюючий чинник в усвідомленні завдань розвитку української державності. Проте орієнтація у світовому соціокультурному просторі вимагатиме визначення позиції України щодо мультикультуралізму як політико-ідеологічного та теоретичного конструкта, як елемента логіки постмодерну"⁴.

Серед українських науковців також, як у попередніх дискусіях, не існує універсального визнання цінності мультикультуралізму. Так, О. Батіщева зазначає, що "поширення дискурсу мультикультуралізму обумовлює послаблення ролі культури титульної нації". На думку дослідниці, в умовах "послаблення ролі культури титульної нації через поширення дискурсу мультикультуралізму" державна культурна політика має "підкреслити важливість національного стилю життя", а "...передумовою успіху нової національно-культурної ідентичності є цілісність мовного середовища", тому застосування єдиної державної мови О. Батіщева вважає "пріоритетом державної культурної політики в умовах глобалізації"⁵.

Отже, йдеться про повернення до неоконсерватизму як засобу долання недоліків глобалізації та уніфікації. Йдеться про крайню негативну позицію щодо застосування принципу "мультикультуралізму" в українській політиці. Така позиція збігається з посиленням скепсису в Європі щодо стратегії мультикультуралізму. Держава втручається в культурну політику, у сферу прав особистості щодо культурного вибору, що однозначно визначає негативні тенденції для популяризації концепції мультикультуралізму в Україні за умов становлення такої позиції як державної⁶.

¹ Бондарук, С.О. (2002). Досвід західних демократій та мультикультурний розвиток в Україні. *II Міжнародна наукова конференція (24-26 травня), м. Одеса*, 25-29.

² Гордієнко, А.В. (2012). Концепція мультикультуралізму в сучасному науковому дискурсі. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія Політологія*, 178, 166, 17-20.

³ Колодій, А. (2008). Американська доктрина мультикультуралізму і етнонаціональний розвиток України. *Агора. Україна і США: взаємодія у галузі політики, економіки, культури і науки*, 6, 10.

⁴ Вовк, Д. (2013). Мультикультуралізм як проблема ідеологічного вибору в Україні: конфлікт логіки «модерну» з «постмодерністською риторикою». *Актуальні проблеми політики*, 48, 50.

⁵ Батіщева, О. (2007). Державне управління розвитком національної культури в умовах глобалізації: *Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата наук з державного управління*. Львів: Національна академія державного управління при Президентові України, 16.

⁶ Наумкіна, С.М., Соколов, О.М. (2014). Мультикультуралізм як стратегія соціально-політичного розвитку сучасних європейських країн: позитивні та негативні прояви. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 2, 62.

Проте, на думку автора статті, на сучасному етапі вибір власної оптимальної моделі мультикультуралізму неможливий без урахування декількох умов, а саме: якщо визнання державою культурного різноманіття не буде загрожувати її територіальній цілісності та національній безпеці; якщо відбуватиметься подальший розвиток демократії та громадянського суспільства, що забезпечить захист прав людини; якщо будуть створені нові можливості для розвитку культури не тільки меншостей, але й більшості, тобто титульного етносу. В ідеалі, модель мультикультуралізму в Україні має стати новою соціополітичною стратегією, що визначатиме якісно нові засади організації соціального процесу, які базуються на тому, що особистість повинна бути вільною від негативних етнокультурних стереотипів і володіти розвинутим почуттям розуміння та прийняття інших культур.

Отже, підсумовуючи вищевикладене та визнаючи теоретичну й практичну значущість попереднього наукового доробку, слід наголосити на недостатній розробленості мультикультурної проблематики у вітчизняних наукових студіях. Зокрема, бракує розвідок, присвячених вивченню сучасних теоретичних моделей мультикультуралізму та можливості їх практичної реалізації з метою вирішення проблем культурного розмаїття в сучасному українському суспільстві.

Дискусії, пов'язані з визначенням сутності та оцінкою перспектив мультикультуралізму, тривають; однозначних відповідей і єдиної моделі не існує, і це можна оцінювати як необхідність та можливість розширення дискусійного поля. Сформувався певний науковий дискурс, який можна розуміти як спробу через нові інтерпретації мультикультуралізму знайти ефективні моделі міжкультурного і міжконфесійного діалогу, виявити перспективи мультикультуралізму в контексті глобальних трансформацій. Науково-соціологічна рефлексія феномена мультикультуралізму виступає необхідною концептуальною компонентою пошуку нових орієнтирів розвитку сучасного глобалізованого світу.

References:

1. Karpov, G. Velikobritaniya: demografija protiv migrantov i mul'tikul'turalizma [Great Britain: demography against migrants and multiculturalism] *GEOPOLITICS.BY* <<http://geopolitics.by/analytics/velikobritaniya-demografiya-protiv-migrantov-i-multikulturalizma>> [in Russian]. (2018, May, 20).
2. Jeko, U. (2002). Haos: vozvrashhenie Srednevekov'ja. Dialogi o Evrope [Chaos: the return of the Middle. Dialogues about Europe]. Moscow: Ves' mir. [in Russian].
3. Tejlor, Ch. (2013). U rozmayitti mul'ty'kul'turnogo kontekstu – majbutnye Ukrayiny` [In the diversity of the multicultural context – the future of Ukraine]. *ZN.UA* <<http://gazeta.dt.ua/socium/charlz-tejlor-urorozmayitti-multikulturalnogo-contextual-majbutnye-ukrayini-.html>> [in Ukrainian]. (2018, May, 20).
4. Ky`mlichka, V. (2001). *Liberalizm i prava menshy`n* [Liberalism and the rights of minorities]. Kharkiv: Centr Osvitnix Inicijatyv. [in Ukrainian].
5. Lyapina, L.A. (2014). Konceptiya mul'ty'kul'turalizmu Villa Ky`mliki` [The concept of multiculturalism is Villa Kimliki] *Visny`k Harkivs`kogo nacional`nogo universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya Sociologichni doslidzhennya: metodologiya, teoriya, metody* [Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological research: methodology, theory, methods], 1122, 33, 24-28. [in Ukrainian].
6. Tejlor, Ch. (2004). *Mul'ty'kul'turalizm i polityka vyznannya* [Multiculturalism and recognition policy]. Kyiv: AI`terpres. [in Ukrainian].
7. Lyapina, L.A. (2015) *Mul'ty'kul'turalizm yak vyznannya: sociologichna koncepciya Charl`za Tejlora* [Multiculturalism as a recognition: Charles Taylor's sociological concept] *Visny`k Odes`kogo nacional`nogo universy`tetu. Seriya.: Sociologiya ta polity`chni nauky* [Bulletin of Odessa National University. Series: Sociology and Political Science], 20, 2 (23), 26-33. [in Ukrainian].
8. Vysotskaya, N.O. (2005). *Koncepciya mul'ty'kul'turalizmu* [Concept of Multiculturalism]. Kyiv: Sty`los. [in Ukrainian].
9. Kolodij, A. (2011). Doktryna multy'kul'turalizmu: perspektyvy modyfikaciyi u novykh derzhavah iz nekonsolidovany my nacyamy` [The doctrine of multiculturalism: perspectives of modification in the new states with unconsolidated nations]. *Naukovyj visnyk Demokratychno vryaduvannya (8)* [Scientific Bulletin "Democratic Governance (8)]. <http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik8/fail/Kolodij.pdf> [in Ukrainian]. (2018, May, 20).
10. Nedyuha, M.P., Zharkov V.O. (2015). *Mul'ty'kul'turalizm yak ponyattya suchasnoyi sociogumanitarnoyi nauky* [Multiculturalism as a concept of modern socio-humanitarian science]. Kyiv: Art-tehnologiya. [in Ukrainian].
11. Tlostanova, M.V. (2003). Jera Agasfera, ili Kak sdelat' chitatelej menee schastlivymi [The Agasphere Era, or How to make readers less happy]. *Inostrannaja literature* [Foreign literature], 1, 238-251. [in Russian].
12. Vysocza, N. (2008). Konceptiya multy'kul'turalizmu i pytannya estetyky [The concept of multiculturalism and the issue of aesthetics]. *Pytannya literaturoznavstva* [Questions of literary criticism]. 7, 110-121. [in Ukrainian].

13. Shulga, M. (2012). *Deyaki py`tannya ukrayinskogo multykulturalizmu. Ukrayinske suspil`stvo 1992-2012. Stan ta dynamika zmin. Sociologichny`j monitoring* [Some issues of Ukrainian multiculturalism. Ukrainian Society 1992-2012. Status and change dynamics. Sociological monitoring]. Kyiv: Instytut sociologiyi NAN Ukrayiny. [in Ukrainian].
14. Drozhzhyna, S.V. (2009). *Teoretychni aspekty multykulturalizmu* [Theoretical Aspects of Multiculturalism]. *Publishing house Education and Science* <http://www.rusnauka.com/4_SND_2009/Economics/40530.doc.htm> [in Ukrainian].
15. Kolodij, A. (2008). *Amerykanska doktryna multykulturalizmu i etnonacionalnyj rozvytok Ukrayiny* [American doctrine of multiculturalism and ethno-national development of Ukraine]. *Agora. Ukrayina i SShA: vzayemodiya u galuzi polityky, ekonomiky, kultury i nauky* [Agora. Ukraine and the USA: interaction in the field of politics, economics, culture and science], 6, 5-14. [in Ukrainian].
16. Bondaruk, S.O. (2002). *Dosvid zahidnyh demokratij ta multykulturnyj rozvytok v Ukrayini* [Experience of Western democracies and multicultural development in Ukraine]. *II mizhnar. nauk. konf. (24-26 travnya, Odesa)* [Second intern. sciences Conf. (May 24-26, Odessa)], 25-29. [in Ukrainian].
17. Gordiyenko, A.V. (2012). *Koncepciya multykulturalizmu v suchasnomu naukovomu dyskursi* [The Concept of Multiculturalism in Contemporary Scientific Discourse]. *Naukovi pratsi Chornomors`koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Seriya Politolohiya*, 178, 166, 17-20. [in Ukrainian].
18. Vovk, D. (2013). *Multykulturalizm yak problema ideologichnogo vyboru v Ukrayini: konflikt logiky «modernu» z «postmodernistskoyu rytorykoyu.* [Multiculturalism as a Problem of Ideological Choice in Ukraine: the Conflict of the Modernist Logic with "Postmodernist Rhetoric]. *Aktualni problemy polityky`* [Actual problems of politics]. 48, 50-57. [in Ukrainian].
19. Batishheva, O. (2007). *Derzhavne upravlinnya rozvy`tkom nacional`noyi kul`tury` v umovax globalizaciyi: Dysertatsiya na zdobuttya naukovooho stupenyu kandydyta nauk z derzhavnoho upravlinnya* [Public administration of development of national culture in the conditions of globalization: The dissertation for PhD degree in public administration.]. Lviv: Natsional`na akademiya derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrayiny [National Academy of Public Administration under the President of Ukraine]. [in Ukrainian].
20. Naumkina, S.M., Sokolov, O.M. (2014). *Multykulturalizm yak strategiya socialno-politychnogo rozvytku suchasnyh yevropejskyh krayin: pozytyvni ta negatyvni proyavy`* [Multiculturalism as a strategy of socio-political development of modern European countries: positive and negative manifestations]. *Aktual`ni problemy filosofiyi ta sociologiyi* [Actual problems of philosophy and sociology]. 2, 60-64. [in Ukrainian].